

Papp Viktor

Az irodák helyei

A budapesti ügyvédi irodák topológiája a 19. század végén,
20. század elején*

Néhány éve az ELTE BTK Társadalom- és Gazdaságtörténet Doktori Programjának szemináriumán került szóba, hogy az ügyvédi irodák az ügyvédi lakásokon belül kaptak helyet. Jelen írás gondolati magva innen származtatható. Az az észrevétel, hogy az ügyvédek saját tulajdonú vagy bérelt lakóingatlanuk¹ egy részét, általában egy-két szobát elkülönítettek ügyvédi irodaként, lehetőleg a lakrésztől külön bejáratral, mint arra a későbbiekben még kitérek, egyaránt támaszkodhat szépirodalmi olvasmányélményekre, esetleg levéltári forrásokra, a jelenkor vonatkozásában pedig az ügyvédi irodában szerzett tapasztalásokra. A korabeli publicisztika azonban más jellegű észrevételeknek is teret adott, jelesül az iroda nélkül dolgozó ügyvédek típusát is felvázolta. Az ügyvédi munka megszervezésének, valamint a munkaidő és a magánélet elválasztásának oldaláról tekintve ezért joggal merülhet fel a kérdés,² hogy mennyire számított általános jelenségnek az ügyvédi iroda és a lakhatás közös fedél alá szervezése. Az önálló iroda fenntartása, esetleg a más ügyvéddel közösen folytatott praxis (társiroda) ugyanis arra mutatna rá, hogy a dualizmus időszakában a magyar ügyvédség, vagy legalábbis annak egy része, új munkaszervezeti formák között látta el feladatait. Ezen irodák megléte sajátos kapcsolatot tételezne fel a „társügyvédek” között,³ új munkaidőbeosztást követelne meg az ügyvédektől

* A tanulmány *A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban* című NKFIH (sz. 132451) projekt és a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

1 A lakosság döntő hányada, még a polgári életnívón élők nagy része is bérleményben lakott ekkoriban. Lásd Faragó 1992.

2 A modernizálódó Budapesten magánszféra és a közszféra szétválásának szerepére lásd Gyáni 2008: 126–133.

3 Amennyiben több ügyvéd közös irodájáról beszélünk, akkor társirodáról és társügyvédekről van szó. A társügyvédek egymással egyenrangú partnerek voltak, az ügyfelek mindkét ügyvéd nevére meghatalmazást adtak. Az ügyfeleken túl tehát az ügyvédi bevételek is közös elszámolás alá estek. A társügyvédek rendszerét a jogszabályi környezet nem szabályozta, az ügyvédi rendtartás nem ismerte, elterjedésük azonban jól megfigyelhető a századelőtől kezdve.

és az irodai alkalmazottaktól, végeredményben tehát az ügyvédi hivatásnak a 19. századra ebből a szempontból előrehaladott professzionalizációjára hívná fel a figyelmet.⁴

Kávéházi ügyvédek és középosztályi lakások

Az ügyvédek tipizálása, csoportosítása kedvelt téma volt a századfordulót követő publicisztikában.⁵ Bizonyos kategorizálás szerint „a magyar ügyvéd-nemzet”, mivel az ügyvédség volt „a nyilvánosság szellemi vezetője”. Az ügyvédi létszám jelentős növekedése, illetve az ügyvédeknek Budapestre vándorlása eredményezte,⁶ hogy „itt [Budapesten] született meg az ügyvédi kar társadalmi kettéválása”.⁷ Miképp Buday Dezső fogalmazott:

[...] Az egyik az ünnepi ügyvéd, a dísz-ügyvéd, a ki csak tízezer koronás pereket vállal és ha a fórumon szerepel, akkor a sajtóiroda lesi a szavait, igazi működési helye azonban a ministeriumok előszobája. A másik az ügynök-ügyvéd. A cégbejegyző, a kereskedelmi vállalatok ügyésze, voltaképpen alkalmazottja. Ennek az üzleti helyiség és a kávéház a működési tere, irodája tulajdonképpen nincsen.⁸

E kategorizálás szerint tehát a városi ügyvédek egy meghatározó részének nem volt szüksége, illetve anyagi lehetősége irodát fenntartani, a „kávéházi ügyvédség” mindazonáltal Buday szerint nagyvárosi, budapesti jelenségnek számított. Hozzáteendő ugyanakkor, hogy Buday Dezső a vidéki ügyvédek körülményeit kiegyensúlyozottabbnak ítélte meg, ez alatt értve körükben az anyagi helyzet és kliensek szerinti kisebb mértékű differenciálódást. A személyes források is arra

4 A professzionalizációs paradigma az angolszász társadalomtudományos diszciplína keretein belül született meg az 1930-as, 1940-es években. Professzionalizáció alatt azt értjük, amikor egy tevékenység hivatássá válik, tehát minőségi átalakuláson megy keresztül. A folyamat ugyanakkor jelölheti a munkavégzés egyre kifinomultabb mivoltát, mint ahogy érthetjük alatta a bizonyos munkakörökhöz kapcsolódó hivatások érdekvédelmi önszerveződését, szakmai testületeinek létrejöttét (Burrage 1990: 1–6; Lengyel 2001: 149–150). A professzionalizációs paradigmára általában lásd Wilensky 2010 [1964]; Magos 2017. A magyar viszonyokra legújabbban: Keller 2010; Halmos–Szívós 2010; Keller–Kiss 2021.

5 Ezek egyikére, a feudális és merkantil ügyvédtípusok szembeállítására lásd Szende 1912.

6 Jelentősnek volt mondható az ügyvédek létszámának növekedése a századfordulón: 1891-ben 4202, 1900-ban 4507, 1910-ben pedig 6743 ügyvéd volt Magyarországon, közülük 1891-ben 739 (17%), 1900-ban 1069 (23%), illetve 1910-ben 1707 (25%) fő praktizált Budapesten (*Népszámlálás* 1893, 1905, 1914).

7 Buday 1916: 11.

8 Buday 1916: 12.

engednek következtetni, hogy az iroda lakóingatlantól külön való fenntartása ritkán jöhetett számításba kisebb településeken.⁹

Néhány évtizeddel később is jól tartotta magát a „kávéházi ügyvédek” típusa a publicisztikában. Könnyen lehet, hogy Vészi Mátyás és Wagner Lilla megfogalmazásában a Buday-féle megközelítés hagyományozódott tovább, ám a szerzőpáros szerint az 1920-as években már két válfaja terjedt el a kávéházi ügyvédeknek. Az egyik kávéházakban működött, mert nem volt irodája, kliensei a kávéházi vendégek közül kerültek ki.¹⁰ E típushoz szorosan kötődött a második kategória, a „gründoló, fezőrködő ügyvéd”, aki már inkább nem is ügyvéd, sokkal inkább a nagyobb vállalatok, pénzintézetek közvetítője, a pénzemberek képviselője volt. Vészi és Wagner mindezek mellett felhívta a figyelmet arra, hogy a régi és az új típusok egy-egy ügyvédnél egyszerre is jelen lehetnek, kategorizálásuk ennél fogva megengedőbb volt a századfordulót követő két évtizedben született koncepciókhoz képest.¹¹

A lakásokon, illetve irodákon kívüli ügyvédi tevékenységet nehéz – vonatkozó források hiányában – feltérképezni, így a továbbiakban a lakások és az irodák kapcsolatával érdemes foglalkozni. De mégis, hol és hogyan fértek el ezek az irodák, ha a lakáson belül voltak? A polgári lakások esetében legalább egy szobányi helyet ki kellett hasítani egy megfelelő irodahelyiséghez, s akkor még nem beszéltünk az alkalmazottak külön helyiségéről, vagy a várakozásra esetleg fenntartott előszobákról. Az amúgy rendkívül bőségesnek mondható lakástörténeti, urbanisztikai, társadalomtörténeti feldolgozások tanúsága szerint bizonyos szabadfoglalkozású értelmi hivatások esetében, mint például az orvosi vagy ügyvédi hivatásokéban,

9 Keresztury Dezső dédapja, Eöry István az akkor még Zala vármegyéhez tartozó Nemesgulácson praktizált ügyvédként. A „hétszilvafásként” leírt Eöry külön bejáratú ügyvédi irodában fogadta az érkező feleket nemesi kúriájában. Máskor pedig még önálló iroda fenntartására sem volt szükség. Eöry István fia, Eöry Miklós mérnök és földbirtokos a szintén nemesi származású Nagy családba házasodott be, sógora, Nagy Aladár ügyvéd azonban, ahogy Keresztury Dezső fogalmaz, nem „nyílt irodát” tartott fenn, hanem mivel csak néhány környékbeli nagybirtokos jogtanácsosa volt, önálló irodahelyiségre nem volt szüksége. Keresztury 1993: 13–14, 19.

A vidéki irodák elhelyezkedésére lásd még Verbőczy Aladár beszámolóját: „Társadalmi ambícióim Bugacsváránál mind ki voltak elégítve. A kaszinó titkárnak választott meg, a bugacsvári hölgykoszoru egylete pedig ügyésznek tett meg. Az igaz, hogy nem tudtam mire kell az egyletnél ügylenem – mert az egylet vagyonát sehol sem találtam – de azért úgy értesültem, hogy az egyletnek sohase volt még derekabb ügyésze nálamnál. Csak épen mikor haza mentem az irodába, vonultak el lelkem felett a munkahiány gondjai. A mi irodánk épen a mosókonyha mellett volt. Jobb oldali bejárója mellett egy óriási nagy tyúk és kappanekretcz, amelyet mindennap irigyelve kellett megtekintennem – bárcsak az iroda ilyen élénkségnek örvendhetne mint az. Ennek a tyuketretcznek a lakóit már egytől egyig ismertem. Ez volt az én mindennapi jogi szemináriumom.” Verbőczy Aladár 1894: Egy kis vidéki praxis. Tárca. *Ügyvédek Lapja* 1894. június 30. 2–5.

10 A kávéházba járás szokásaira, topográfiájára, a kávéház látogatás okaira lásd Gyáni 1998: 86–96.

11 Vészi–Wagner 1929: 448–449.

a rendelő, illetve az iroda a lakáson belülrre került, ezzel pedig a családfő foglalkozása jelentős befolyással volt a lakás, az otthon térszervezésére.¹²

Mint arra egy esettanulmányában Gyáni Gábor rámutatott, a főváros tulajdonában álló Lipót körút (ma Szent István körút) 17. szám alatti bérpalota számos módosabb ügyvédnek otthonául és munkahelyéül szolgált. A házban az 1910–1920-as években négy olyan jómódú és ténylegesen praktizáló, négy–hatszobás lakásban élő ügyvéd is élt, aki irodáját lakásában rendezte be. Kiemelendő azon ügyvédek esete, akik nem önállóan éltek az adott lakásokban. Laky Bertalan tőzsdebizományos időszakosan használta bérlakását, vele lakott ügyvéd foglalkozású veje, aki ugyanitt tartotta fenn irodáját, s aki a bérleti díj felét fizette. Rendes Miklós is a lakásában rendezte be ügyvédi irodáját a Lipót körút 17. szám alatt, ahol a vele együtt élő ügyvéd vejével közösen fogadta az ügyfeleket.¹³

Szerencsés módon az ügyvédi irodák és az ügyvédek által birtokolt lakások berendezéséről is rendelkezünk információkkal. Teleszky István nagyváradi, később budapesti ügyvéd, országgyűlési képviselő felesége, Krammarics Kornélia egy barátnőjének írt levelében vezette körbe az olvasót az újonnan birtokba vett lakás helyiségein. A Sugár úti (1885-től Andrássy út) bérpalota második emeletére 1874-ben költözött a család, a lakás és az ügyvédi iroda közös bejárati ajtón osztozott.

Ha férfi vagy – vagy éppen peres fél –, úgy azon az óriás ajtón kell bemenned, melyet akár kapunak is nézhetsz, ez ajtón fel van írva „Iroda”. Az ajtót még be se tetted, s már egy csinos szőke férfi megy elibéd s a legnagyobb udvariassággal kérdi, hogy mivel szolgálhat s egyúttal a mellékszoba ajtajához vezet. Ez a kis, de elég barátságos szoba, melyben egy sovány, értelmes, de rendkívül komor férfi ül íróasztala mellett görnyedve s a magyar örökösödési törvényen dolgozik s a nagy füsttől, mit pipájából ereget s a papirhalmaztól, mi íróasztalán hever, alig ismered meg az ügyvédet. [...] Kinyitva az ajtót, ismét az irodába’ vagy, s miután a házigazda nem kísér, az írnok urak pedig már elmentek, tehát jól körülnézheted magad. A szobában barátságos meleg van, jó világos és tágas, a két írnok, vagyis irodavezető és segéd kényelmesen elférnek.¹⁴

A lakáson belül az ügyvédi iroda jól láthatóan elkülönült, erre is utalt a levél szerzője, amikor megjegyezte, hogy a lakás más helyiségeiben „még a levegő is más”, hiszen az iroda zárt ajtóin keresztül ide nem juthatott be az ügyvéd pipafüstje. Az ügyvéd munkaszobája, valamint az irodavezető és segéd szobája mindazonáltal nem a család lakóteréből vett el helyet, hiszen a lakáson belül megtalálható volt

¹² Gyáni 1992: 27, 30.

¹³ Gyáni 1978: 36–37.

¹⁴ Teleszky 1939: 16–17. Az eredeti levélhez csatolt lakásrajz nem maradt fenn.

az ebédlő, a szalon, a női szoba, a gyerekszoba egyaránt.¹⁵ A Teleszky-irodával szemben olyanra is találhatunk példát, hogy az előszobából közvetlenül nyílt az ügyvéd munkaszobája, így a segédek helyisége maradt rejtve a kliensek szeme elől.¹⁶



1. kép. Teleszky István (1836–1899) ügyvéd, országgyűlési képviselő állóportréja

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár (jelzet: 894/1958).

A minimum négyszobás bérlakások esetében így nem okozhatott gondot, hogy a családfő foglalkozásának külön helyiséget tartsanak fenn a lakáson belül. Annál is inkább, mert a hat–hétszobás középosztályi lakásoknál a férfi (úri) szoba nem csak irodaként funkcionálhatott, hanem egyben ez volt a férfi dolgozószoba, sokszor pedig a könyvtár.¹⁷ Az itt fellelhető berendezési tárgyak érték tekintetében akár még fel is vehették a versenyt az 1880-as évektől kezdve a családi reprezentáció szempontjából legfontosabb helyiség, a szalon berendezésének értékével.¹⁸

A következőkben nem szigorúan vett lakástörténettel kívánok foglalkozni, bár jelen ismertetés némileg kapcsolódhat azon megközelítéshez is, amely a lakáshasználat hétköznapijaival foglalkozik.¹⁹ Az alábbiakban arra kívánok fókuszálni, hogy mérhető-e azoknak az ügyvédeknek az aránya, akik a dualizmus időszakában a lakásuktól elkülönített irodában dolgoztak. Ez a kérdés legkönnyebben úgy járható körül, ha azon ügyvédekre helyezünk hangsúlyt, akik „társirodát” tartottak fenn, tehát akik nem egyedül praktizáltak. Ezen irodák esetében ugyanis

15 Teleszky 1939: 15–21.

16 A Nagy Lajos által megidézett irodahelyiség egyszerre négy gyakornoknak, ügyvédjelöltnek adott otthont, a szoba meglehetősen poros, szűk és sötét volt. Nagy 1973 [1910]: 760, 771.

17 Visy László ügyvéd, a pécsi ügyvédi kamara elnöke, 1911 és 1917 között Pécs város főispánja lakásán belül tartotta fenn irodáját. Az ügyvédi iroda egyúttal dolgozó- és könyvtárszoba funkciókat is betöltött. Az irodából közvetlenül nyílt a lakás szalonja. Visi Lakatos 1992: 121–125.

18 Buzinkay 1992: 19–22.

19 Vö. Bódy 2014: 13.

legalább az egyik ügyvédnek el kellett mennie otthonról a munkahelyére, jelesül egy másik ügyvéd lakrásból leválasztott irodájába. Előfordulhatott azon eset is, amikor az iroda nem egy lakásból leválasztva „üzemelt”, amikor egy vagy több ügyvéd kifejezetten egy irodahelyiséget bérelt az adott ingatlanban. Ez utóbbi esetek felderítésére azonban nem állnak rendelkezésre források. Az ügyvédi irodákkal kapcsolatban fontos kérdés, hogy a társirodák intézményéhez miképp viszonyultak a korszakban, illetve, hogy okozott-e problémát az irodák/lakások időnkénti címváltozása, egyszóval a költözés.

Közös cím – közös iroda?

A forrásadottságok, illetve különösen a Keresztury Dezső felmenői története kapcsán már felidézett, vidéki ügyvédségre jellemző iroda- és lakáshasználati szokások miatt adatfelvételem ezúttal kizárólag a fővárosra koncentrált. A lokalitás kérdésén túl azonban számos más problémával is szembesülni kényszerülünk az ügyvédi irodák beazonosítása során. A Budapesti Ügyvédi Kamara által évente kiadott ügyvédi névsoroknak köszönhetően arról megbízható forrásokkal rendelkezünk, hogy egy adott évben kit is tekinthetünk ügyvédnek. Sőt, e névsorok már az első ismert előfordulási évüktől kezdve feltüntették az ügyvédek neve mellett azok lakcímét is. Mivel sem az ügyvédi névsorok, sem az 1880-tól megjelenő budapesti cím- és lakásjegyzékek nem foglalkoznak külön az ügyvédek irodájának címével, joggal merülhet fel azon észrevétel, hogy minden ügyvéd a lakásán belül, a lakásán belüli irodahelyiségben fogadta megbízóit. E kiindulási pont lényegében elejét venné a jelen vizsgálatnak. A címjegyzékek és névsorok összevetése, a lakcímek összesítése azonban másra is felhívja a figyelmünket.

1. táblázat. Az egy címre bejelentett budapesti ügyvédek megoszlása 1890-ben (ügyvédek száma 358 fő)

	Előfordulások száma (db)
Ketten egy címen	114
Hárman egy címen	30
Négyen egy címen	6
Öten egy címen	2
Hatan egy címen	1
Összesen	153

Forrás: Sólyomvári 1890.

Kiválasztott mintaévemben, 1890-ben összesen 898 ügyvéd volt bejegyezve a budapesti ügyvédi kamarához, közülük 832-en laktak Budapesten. Az ügyvédek többsége (474 fő, 57%) nem osztozott mással lakcímén, ebből kifolyólag az ő esetükben könnyen feltételezhető, hogy egyedül praktizáltak. Amennyiben pedig egyedül fogadták az ügyfeleket, ezt könnyűszerrel teheték a saját tulajdonú vagy éppen bérelt lakóingatlanukban, lévén más címet nem tüntettek fel nevük mellett. Arról természetesen nem árulkodnak a jegyzékek, hogy az ügyvéd neve mellett olvasható cím lakcím-e vagy „csak” az iroda címe.

Érdekesebb összefüggésekre enged következtetni, hogy számos esetben több ügyvéd volt bejelentve ugyanarra a címre. Mielőtt azonban arra jutnánk, hogy ez egyúttal egy közös iroda fenntartását is jelentette, szükséges hangsúlyozni, hogy az ügyvédi névsorok és lakcímjegyzékek az utca nevéen és a házszámon kívül nem közöltek részletesebb információkat. Így nem ismert a pontos emelet, az emeleten belül pedig a lakás száma. Ennélfogva könnyen elképzelhető, hogy ugyan 1890-ben hat ügyvéd is a Váczi körút (ma Bajcsy-Zsilinszky út) 16. szám alatt tartott fenn ügyvédi irodát, ezek különálló praxist, illetve különálló lakásokat jelentenek a bérházon belül (2. kép).²⁰

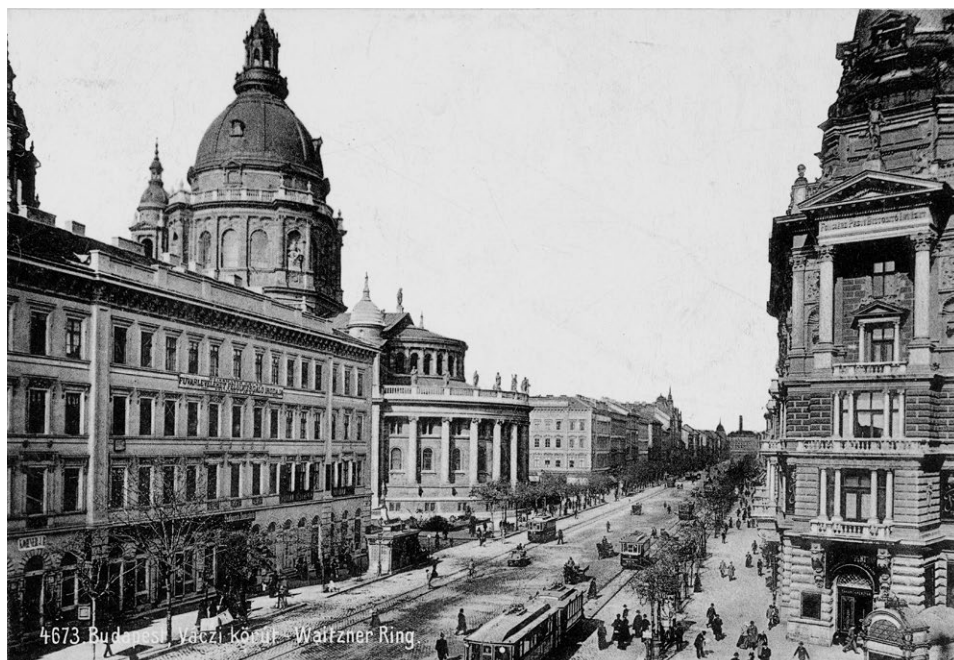
A budapesti ügyvédi irodák legnagyobb számmal egyébként a Belvárosban és Lipótvárosban voltak megtalálhatók, 1890-ben a tíz legtöbb ügyvédi irodának helyet adó utca közül kiemelkedett a Váczi körút (ma Bajcsy-Zsilinszky út) (54 cím), az Andrássy út (34 cím), a Sas utca (29 cím) és a Nagykorona utca (27 cím). A forgalmas belvárosi sugárutak, valamint a kisebb utcák, mint a Sas utca, Nádor utca, Bálvány utca (ma Október 6. utca) felülreprezentáltsága visszavezethető a bíróságok, ügyészségek,²¹ vagy akár a budapesti ügyvédi kamara ekkori székhelyének

20 Az említett bérházat Kassalik Ferenc építtette 1854-ben. A háromemeletes, klasszicizáló stílusú sarokbérház 1890-ben fia, Kassalik Jenő magánzó tulajdonát képezte. A bérlőkkel a kapcsolatot Esztergályos Mór házkezelő tartotta, ő szedte be a bérleti díjakat, közölte a lakbérleti szerződések felmondását. A kiválasztott évben Fenyvesy Károly, Fried Vilmos, Goldstein Simon, Roth Pál, Salgó József és Weiner Márton praktizált itt, ám sem a sajtóban, sem a közjegyzői iratokban nem találtam nyomát annak, hogy lett volna kapcsolatuk egymással, tehát hogy közös irodában dolgoztak volna. A büntetőjogásként tevékenykedő Fried Vilmos mindenesetre rendre itt fogadta ügyfeleit, 1889-ben egy tetemes örökség miatt került sor látogatásra az ügyvéd irodájában. Arról nem tudósítanak a források, hogy ez az ingatlan lakásként is funkcionált-e, mindenesetre az épület II. emeletén éppen ekkoriban közel 100 tanonc kezdte meg zeneiskolai tanulmányait, és itt működött még Kresz Géza mentőegylete is (BFL VII.170. 1890/1042. Jegyzőkönyv tény tanúsításáról; 1891/0805. Letéti jegyzőkönyv; Ötven millió dolláros örökség. *Pesti Napló* 1889. szeptember 4. 3; A magyar zeneiskolában. *Pesti Napló* 1889. szeptember 12. 2; A budapesti önkéntes mentőegyletnek. *Pesti Napló* 1890. július 14. 2).

21 A királyi Kúria a Ferenciek terén, a királyi ítélőtábla tőle nyugatra, az egykori Sebestyén-téren, a budapesti királyi főügyészség a Nádor utca 35. szám alatt állt. Kiemelt szerephez juthatott még a budapesti királyi kereskedelmi és váltótörvényszék a Bálvány utcában, valamint a budapesti királyi törvényszék az egykori Torony utca elején. A járásbíróságok a területi beosztás miatt értelemszerűen az adott kerületen belül kerültek felállításra. *Budapesti Czim- és Lakjegyzék* 1890.

(Kerepesi út 8. – ma Rákóczi út) közelségére is, de ne feledkezzünk meg az üzleti negyed, a „pesti City” elhelyezkedéséről sem.²²

2. kép. Váci körút, Budapest, 1890-es évek vége. A kép bal oldalán, a Szent István Bazilika szomszédságában a Váci körút 16. szám

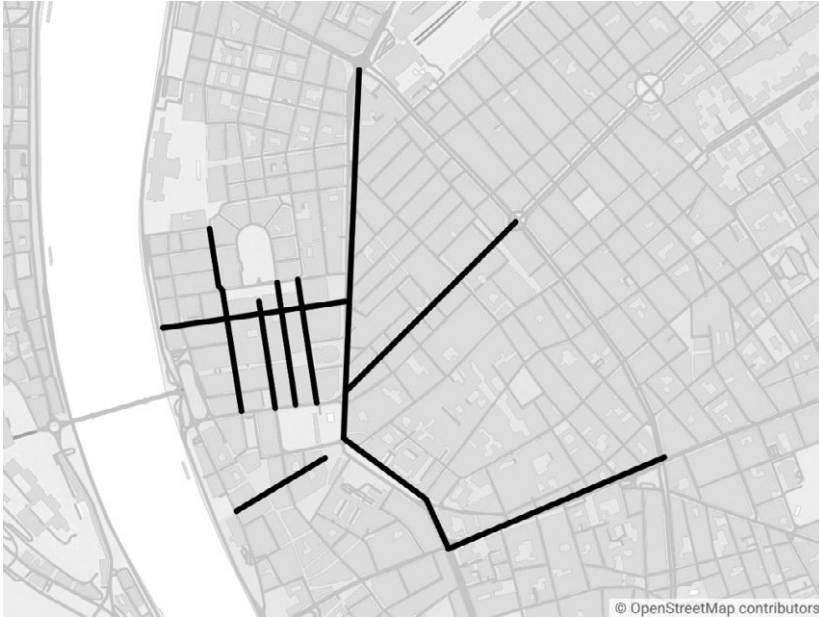


Forrás: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény (képszám: 020208).

A jegyzékek sajátosságai, a címek egymással való manuális összevetésének időigényessége, a pontos lakcímek és irodacímek hiánya miatt a nagy mintájú adatelemzés lényegében ellehetetlenül, ezáltal nem visz közelebb a vizsgálat kérdéséhez. A jegyzékekben szereplő azonos házszám ugyanis egyáltalán nem feltételezi a közös praxis meglétét, ráadásul nem tájékoztat arról sem, hogy lakásból leválasztott irodáról vagy kizárólag irodaként működő ingatlanról van-e szó. Mindezeket figyelembe véve szükséges más források bevonása is.

²² A „pesti City” történetére lásd Kövér 2012.

1. ábra. A tíz legtöbb ügyvédi irodának helyet adó utca 1890-ben



Forrás: Solyomvári 1890. A készítéshez használt program: Datawrapper.

Iroda a lakásban – ügyvédek az irodában

Milyen okokra vezethető vissza, hogy az ügyvédi irodák a lakáshoz kapcsoltan kerültek kialakításra? 1909-ben egy új adó bevezetésének vitája során a jogi szak-sajtóban gyűjtötték össze azon szempontokat, melyek amellett érveltek, hogy az ügyvédi irodának tanácsos az ügyvéd lakásával egy fedél alatt lennie. Az egyik legfontosabb észrevétel szerint a „szegény munkásemberek”, de „tisztviselők és egyéb foglalkozású emberek” is csak a hivatalos órák után az esti vagy kora reggeli órákban, vagy pedig csak ünnep- vagy vasárnapokon tudták felkeresni az ügyvédeket. A lakrésztől elválasztott iroda abból a szempontból is praktikus volt, hogy a délelőtti és a kora délutáni órákban a bíróságokon tevékenykedő ügyvédek és irodai alkalmazottak helyett a „háznép”, tehát a szolgák és szolgálók át tudták venni a bírósági kézbesítő által hozott iratokat.

Az ingyenes bűnügyi védelem is megkívánja az irodának együttlétét a lakással, mert igen gyakran akár az éjjeli órákban is a vádlott vagy terhelt érdekében, rögtön és azonnal kell intézkedni vagy megjelenni. És végül az iratok megőrzésének szempontja, amely tekintetben az ügyvéd felelősséggel tartozik, szintén megkívánja, hogy

az ügyvéd irodája mellett lakják. Mindezeket a követelményeket vagy egyáltalában nem lehetne teljesíteni, vagy csak az igazságszolgáltatásnak rendkívüli megdrágítása mellett, ha az ügyvéd nem irodája mellett laknék.²³

A cikk ismeretlen szerzője szerint az 1583 fővárosi ügyvéd közül mindössze 50 lakott külön irodájától, ezen ügyvédek egy része társas irodát tartott fenn, míg mások bankok és vállalatok szolgálatában álltak,²⁴ így nem volt szükségük önálló irodahelyiségre lakóhelyükön.

Az *Ügyvédek Lapjában* olvasható cikk szerzője tehát mindössze 3%-ra tette azoknak a számát, akik irodájuktól külön laktak. Néhány más forrás is arról tanúskodik, hogy az iroda és a lakás leggyakrabban/általában egy helyen volt fellelhető. Nagy Lajos, az 1948-ban Kossuth-díjjal kitüntetett író szépirodalmi stílusban tárta elénk élményeit az ügyvédi irodában folyó munkával kapcsolatban. Joghallgatóként az 1900-as évek elején először Eulenberg Salamon irodájában dolgozott mint írnok,²⁵ később Fleischmann Józsefnél nyert alkalmazást. Ez utóbbi munkahellyel kapcsolatban emlékezett vissza arra, hogy az ügyvédi iroda több helyiségből állt, a két alkalmazott egy udvari szobában dolgozott, az ügyvéd dolgozószobájától pedig egy előszoba és egy hall választotta el őket. Nagy Lajos ekkor még mint ügyvédjelölt állt alkalmazásban, tehát nem beszélhetünk társirodáról, egy, a főnökével szembeni konfliktus azonban rámutat arra, hogy az iroda lényegében Fleischmann lakóingatlanának részét képezte.

Én is dühre gyúltam, és rászóltam: „Velem ilyen durván ne beszéljen, mert ezt a tintatartót a fejéhez vágom.” És már nyúltam is a tintatartó felé, persze nem azzal a szándékkal, hogy csakugyan a fejéhez vágjam. Ordított ő is, ordítottam én is, és már indultam feléje, hogy megpofozzam – annyira szemtelen volt –, ekkor beszaladt az irodába a felesége, és közbünk vetette magát. Eltávoztam az irodából, lementem a Japán kávéházba – a Teréz körúton volt az iroda, közel az Oktogonhoz –, írtam egy levelet, és azt felküldtem egy hordárral: fizetésemet követeltem.²⁶

Az ominózus vita alkalmával tehát az ügyvéd és Nagy közé a szomszéd helyiségből érkező feleség állt oda, erre pedig csakis akkor adódhatott lehetőség, ha az iroda egy elkülönített lakrész volt a Teréz körúton.

²³ Tiltakozás az új adójavaslatok ellen. *Ügyvédek Lapja* 1909. január 16. 7–9.

²⁴ Az ügyvédek gazdasági kapcsolataira lásd Papp 2020.

²⁵ Nagy 1977: 230.

²⁶ Nagy 1977: 350.



Japán kávéház
tulajdonos Salzer Albert

Budapest
Andrássy-út 45

3. kép. A Nagy Lajos által látogatott Japán kávéház, 1910 körül

Forrás: Képeslap Rákos Soma fényképész felvétele után. Magántulajdonban.

Az ügyvédi irodák elhelyezkedése után az ügyvédektől származó forrásokban is kutakodhatunk. A budapesti ügyvédi kamara felé tett eleget kötelezettségének Fried (1890-től Faragó) Samu ügyvéd, amikor bejelentette lakcímváltozását 1876-ban. E bejelentés szerint azonban nemcsak lakásának címe, hanem egyúttal irodájának címe is változott, tehát munkahelye és lakhelye azonos volt.²⁷ Még mielőtt az ügyvédi kamarai iratok között a lakcímbejelentésről fennmaradt iratokat kezdenénk el lajstromba szedni, érdemes kitérni arra, hogy e forrástípus sem szolgáltat mindenre kiterjedő információt az ügyvédi irodák elhelyezkedéséről. Graner Gyula 1893-ban jelentette be, hogy irodáját a Nagykorona utca 19. szám alól a 22. szám alá költözteti.²⁸ A változást a kamarai névsor összeállítója tudomásul is vette, 1894-ben már az új cím szerepelt az ügyvéd neve mellett. Az ügyvéd bejelentése ugyanakkor nem érintette a kérdést, ti. hogy a címváltozás

27 „Az ügyvédi rendtartás 8. §-a értelmében van szerencsém ezennel bejelenteni, hogy lakásomat és ügyvédi irodámat f. évi május hó 2-án Budapest, V. kerület Fürdő utca 4 szám alatti házba teszem át.” BFL IX.282.b. Ű. 7. Dr. Fried Samu levele a budapesti ügyvédi kamarához, d. n.

28 BFL IX.282.b. Ű. 78. Graner Gyula levele a budapesti ügyvédi kamarához, d. n.

a lakóhelyre is kiterjedt-e, mindenesetre a Nagykorona utca 22. számot a lakcímjegyzék is feltüntette.²⁹

1896-ban elhunyt Graner Gyula, a családtagok a kamaránál Hajós Zsigmondot javasolták az ügyvédi iroda gondnokának.

Midőn ez iránti kérelmünket tiszteletteljesen előterjesztjük, kifejezzük egyuttal abbeli óhajunkat, hogy az iroda gondnokává Dr Hajós Zsigmond bpesti ügyvéd az elhunyt-nak személyes barátja, ki annak irodájában 6 éven át tevékeny volt, és ugy az iroda benső életét mint az ügyfeleket jól ismeri, kirendeltessék.³⁰

Vajon mennyire ismerte jól Hajós Zsigmond az iroda „benső életét”? Talán társas ügyvédi irodát tartottak fenn, tehát közös volt a praxis, esetleg még az irodahelyiség is? A címek utáni nyomozás arra mutat, hogy Hajós valóban közel lakott Granerhez, az 1890-es évek elején pár épülettel odébb, a Nagykorona utca 32. szám alatt. Míg a budapesti lakcímjegyzék összeállítói úgy tudták, hogy Hajós 1896-ban és 1897-ben a Nagykorona utca 26. szám alatt volt megtalálható, a kamarai jegyzék szerint 1896-ban Granerrel közös címen jegyezték őket.³¹ Ez a cím évekkel később is megmaradt Hajós neve mellett. A levéltári iratok arról tanúskodnak, hogy bár Graner legbefolyásosabb ügyfele, a Saxlehner család Darvai Fülöpöt – aki nem melleleg a Nagykorona utca 15. szám alatt praktizált – bízta volna meg az iratok átvételével, mégis az ügyvéd örökösei kérésének adtak helyet a kamaránál. Az ügyvédi iroda kérdésének szemszögéből több opcióval is számolhatunk. Előfordulhatott például, hogy Hajós a lakása mellett nem tartott fenn irodát, lakcímet viszont kötelessége volt megadni a hivatalos ügyintézés miatt. Ügyvédi teendőit elintézendő átjárt Graner Gyulához, kinek feltehetően lakása mellett volt az irodája, ezért jegyezheték meg a családtagok, hogy „annak irodájában 6 éven át tevékeny volt”. Akár az is közrejátszhatott az együttműködésben, hogy Hajós lakása méreténél fogva alkalmatlan volt ügyfelek fogadására. 1896-ban, nagy valószínűséggel barátja halálával összefüggésben, immár a Nagykorona utca 22. szám alatt szerepelt, hivatalos levelek ekkortól fogva már csak az ő nevére érkeztek.

Szintén ekkoriban hunyt el Lövészy György budapesti ügyvéd. A haláleset bejelentésével egyetemben a kamara választmánya levelet kapott Páyer Imre ügyvédtől, aki úgy mutatkozott be, mint az elhunyt ügyvéd „társa”.

29 *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék* 1894: 551.

30 BFL IX.282.b. Ü. 78. Örökösök levele az ügyvédi kamarának, d. n.

31 *A budapesti ügyvédi kamara tagjainak névsora* 1896: 10; *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék* 1896–1897: 663. A tisztí címtár egy harmadik címet tüntetett fel, e szerint 1896-ban és 1897-ben továbbra is a Nagykorona utca 32. szám alatt volt elérhető Hajós Zsigmond. *Tisztí czim- és névtár* 1897: 637.

Lövész György budapesti ügyvéd, a kinél én 7 esztendeig irodavezető minőségben, 3 év óta pedig társaként működtem 1895. december 28-án Budapesten elhalálozott. Miután 3 év óta köztem és a boldogult között társas viszony volt és minden azóta kelt meghatalmazás közös névre állíttatott ki, az ügyvédi iratok megőrzése végett gondnok kirendelésnek szüksége fenn nem forog.³²

A közös iroda tényét a jegyzékek is feltételezik, az 1890-es évek elejétől kezdve mindkét ügyvéd neve mellett a Magyar utca 38. szám szerepelt.³³ Lövész iratainak leltározásakor a jegyzőkönyvre is ez a cím került.³⁴

Nagy Jenő ügyvéd 1899-ben hunyt el, feleségének, Mechwart Emmának és apósának, Mechwart Andrásnak kérésére az iroda gondnokául Hanzély Lászlót nevezte ki a kamara. Hanzély „az elhunytnak 5 év óta irodavezetője” volt, irodavezetői elfoglaltságai miatt tehát nem tarthatott fenn külön ügyvédi irodát, szükségszerűen egy fedél alatt dolgoztak Nagy Jenővel (a Rudolf rakpart 7. szám alatt – ma Széchenyi rakpart). Hanzély ebből kifolyólag irodájától külön lakott, pontosabban nem rendelkezett ügyvédi irodával, hiszen a praxis Nagy Jenő neve alatt futott. Így már tudható, hogy 1899-ben a kamarai jegyzéken, valamint a budapesti lakcímjegyzéken Hanzély László neve mellett lakcíme (Úri utca 17. szám az I. kerületben), de nem munkahelyének és irodájának címe volt feltüntetve.³⁵ E források összevetése tehát elrejtí Hanzély munkahelyének pontos lokációját.

Külön kategóriát is képezhetnek azon esetek, amikor az ügyvédek a lakrészből leválasztott iroda után önálló irodát nyitnak, vagy amikor ennek fordítottja következik be, tehát amikor az önálló iroda és a lakóhely egy költözés eredményeképp egy cím alá kerül.³⁶

Az ügyvédek közös irodája és praxisa tehát nem számított elszigetelt jelenségnek.³⁷ Előfordulhatott ugyanis, hogy két ügyvéd „társirodát” tartott fenn. A kialakult gyakorlattal kapcsolatban bizonyos ügyvédi köröknek fenntartása volt.

32 BFL IX.282.b. Ü. 231. Dr. Páyer Imre ügyvéd levele az ügyvédi kamarához, 1895. december 30.

33 *A budapesti ügyvédi kamara tagjainak névsora 1891; A budapesti ügyvédi kamara tagjainak névsora 1893.*

34 BFL IX.282.b. Ü. 231. Jegyzőkönyv, 1896. január 21.

35 *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1899: 945.*

36 Eötvös Károly ügyvéd és országgyűlési képviselő 1894-ben a Fürdő utca 4. szám alól irodáját, az Andrássy út 46. szám alól pedig lakását költöztette a saját tulajdonát képező lakásba, a Proféta utca (ma Hegedű utca) 9-es házszám alá. BFL IX.282.b. Ü. 1125. R. Eötvös Károly budapesti ügyvéd kérvénye, 1894. november 5. Köszönöm Kövér Györgynek és Tóth M. Gábornak, amiért betekintést nyerhettem az iratokba!

37 „Azon kérdés is az ügyvédi rendtartás keretében oldandó meg, vajjon megengedhető-e két vagy több ügyvéd irodájának egyesítése, illetve két vagy több ügyvédnek a közkereseti társaságok mintájára együttesen egy közös irodában való ügyködése s a feleknek a társult tagok mindegyike által való képviselése. Ezen esetek – melyeket mi összeférhetőknem tartunk – mind gyakrabban fordulnak elő.” *A társirodák. Ügyvédek Lapja 1899. július 1. 8.*

A *Jog* szerkesztői keményen bírálták a budapesti ügyvédi kamara azon állásfoglalását, melyben az jóváhagyta egy ügyvédjelölt kérvényét, aki Mezei Mórnál és Mezei Sándor ügyvédekénél volt joggyakorlaton.³⁸ Az ügyvédi rendtartás valóban arról szólt, hogy egyidejűleg csak egy ügyvédnél lehet gyakorlatot letölteni, ám az 1870-es évek közepén, a törvényi keret létrehozásakor még nem számolhattak azzal a jelenséggel, mely elhozta a társas ügyvédi irodák rendszerét. A két ügyvéd közös irodája mindenesetre annyiban kuriózumnak tekinthető, hogy azt egy befolyásos testvérpár tartotta fenn.³⁹ A hivatás története szempontjából ugyanakkor egyáltalán nem mellékes tényező, hogy közös irodák egyáltalán nem csak a fővárosban jelentek meg és terjedtek el, legkésőbb a századelő idején már vidéken is okoztak bizonytalanságot a jogkeresők körében.⁴⁰

A társas irodák mellett gyakori jelenségnek számított az irodavezető jelenléte az irodában. Az irodavezetői pozíció az irodán belüli hierarchiában alkalmazotti viszonyoknak felelt meg, az irodavezető bár rendelkezett ügyvédi diplomával, az ügyeket nem ő hajtotta fel, a kliensek sem az ő neve miatt keresték fel az irodát, és természetesen az iroda bevételeiből sem részesült olyan mértékben, mint a főnöke, az irodát nevének tudó ügyvéd. Az irodavezetők láthatóan alacsonyabb megbecsülésnek örvendhettek jogász körökben, erre utalhatott az is, hogy a csőd-, gyám- és árvagondnokságokban illetékes bíróságok gyakran gondnokságokkal sem bízták meg az irodavezető ügyvédek, azokat inkább nevesebb vagy tapasztaltabb ügyvédeknek utalták ki.⁴¹ Az ezt a gyakorlatot sérelmesnek tartó ügyvédi körök azt hangsúlyozták, hogy az irodavezetők ugyanúgy ügyvédek, diplomával és doktorátussal rendelkeznek, éppen csak nincs elég vagyonuk önálló irodát nyitni és fenntartani.⁴² Éppen az anyagi kérdések miatt a sajtóban visszatérő témának

38 „Nem változtat a törvény ezen követelményein azon körülmény sem, hogy a jelen esetben a nevezett két ügyvéd társas viszonyban közös irodát tart, mert ily közös irodát a törvény nem ismer.” Lehet-e két ügyvédnél egyszerre gyakorlaton lenni az ügyvédjelöltnek? *A Jog* 1887. február 27. 74.

39 A Mezei testvérek kapcsolataira lásd Papp 2020: 314–317.

40 „Érdekes jogi kérdés merült föl legutóbb a heves-nagykunsági egyházmegyei közgyűlésen. Az egyházmegyébe kebelezett mezőtúri gyülekezetnek valami pere támadt az odavaló közbirtokossággal. A pert az egyházi ügyész viszi, mint rendszerint. Az egyházi ügyész azonban közös ügyvédi irodát tart egy másik ügyvéddel, a ki éppen az ellenfélnek megbízott ügyvédje. Valamelyik presbiter tiltakozott az ellen, hogy egy közös irodából vigyék a két ellenfél ügyét s midőn az egyház nem adott neki igazat, megfélebbezte az ügyet az egyházmegyéhez. Az egyházmegye azonban azzal a megokolással, hogy a törvény közös ügyvédi irodát nem ismer és hogy minden ügyvéd saját ténykedéséért felelős, az ügyet nem minősítette összeférhet[et]lenségi esetnek és a felebbeszést elvetette.” Kettős ügyvédi iroda. *A Jog* 1893. október 22. 312.

41 „A gondnokságok, ügygondnokságok, tömeggondnokságok ne a mostani protectio-rendszer szerint, hanem szigorúan megállapított sorrend szerint a kar feddhetlen tagjainak adassanak, a kik bizonyos ideig, pl. már 3 évig tagjai a kamarának.” [Stiller Mór]: Az ügyvédi rendtartás reformja. *A Jog* 1886. szeptember 26. 310.

42 „Némely bíróság ilyenmő megbízásokat ad, más megtagadja azt, a miért sok kezdő fiscalis érdekében vagy legalább megnyugtatóására nem volna felesleges, ha legfőbb bíróságunk ezen kérdést irányadó határozatával ellátná; mert csekély véleményem szerint mindaz, ki ügyvédi oklevelet nyer és az illető

számított, hogy miképp tudnak a fiatal, pályakezdő ügyvédek karriert építeni, ha nincs elegendő tőkájük egy iroda bérlésére, berendezésére, esetleg irodai személyzet alkalmazására.⁴³ A társul szegődés, esetleg az irodavezetői alkalmazás mindazonáltal nem csak a fiatalabb ügyvédek esetében jöhetett szóba.⁴⁴ Az ügyvédi kar anyagi lehetőségeinek széles skáláját jól leképezik azok az esetek, amikor nem irodavezetőnek vagy társnak ajánlkoznak az ügyvédek, hanem egyenesen egész irodákat kívánnak átvenni, megvásárolni.⁴⁵

Az ügyvédi irodák feltérképezésekor mindazonáltal nem csak az irodavezetővel, esetleg társal bír, alkalmazottakat foglalkoztató ügyvédekkel találkozhatunk. A pólus másik végén ott álltak azok az ügyvédek, akik az ügyvédi kar szegényebb rétegéhez tartoztak. Az egyébként jónevű nemesi családból származó Konkoly Thege József budapesti ügyvéd 1909-ben, majd egy évvel később is amiatt fordult a fővárosi kamarához, hogy kamarai tagdíját, illetve nyugdíjjárulékát engedjék el, mert nehéz anyagi körülmények között kénytelen élni.⁴⁶ Feleségével egy egyszobás, „egyablakos hónapos szobában” élt a Práter utca 9. szám harmadik emeletén. Az ügyvéd irodája egyben lakószobája is volt, alkalmazottat nem tartott. Külön érdekessé teszi az esetet, hogy ilyen körülmények között miképp tudta fogadni döntőrészt válóperben érintett klienseit.⁴⁷

ügyvédi kamara tagjai közé felvételük, még ha körülményeinél fogva egy már nagyobb klientúrával ellátott ügyvédi irodának a vezetését vállalja is el, azért úgy a bíróságoktól mint magánfelektől megbízásokat teljes joggal kaphat és el is fogadhat. Egy ügyvédi irodának okleveles irodavezetője ugy a bírósággal, mint a magánfelekkel szemben ügyvéd – ügyvéd a szó valódi értelmében.” Az irodavezető ügyvédek érdekében. *A Jog* 1887. augusztus 14. 277.

43 „Egy fiatal jogtudor fővárosi ügyvéd valamely tekintélyesebb vidéki ügyvédi irodában mint irodavezető – 100 frt havi fizetés mellett – alkalmazást keres. Bővebbel a kiadóhivatalban.” *A Jog* 1887. június 5. 198.

44 „Megbízható, széles ismeretekkel bíró s minden törvényes téren jártas szép előadású ügyvéd, a ki vidéken most is önállóan működik, családi körülmények miatt városban, hol trvszék is van, kívánna megtelepedni. Tekintélyes ügyvédhez, közjegyzőhöz ajánlkozik irodavezetőnek vagy társnak, ha megélhetése garantírozva van; cautiót adhat. Szíves ajánlat s a fizetés a kiadóhivatal utján közlendő.” *A Jog* 1887. július 10. 238.

45 „Egy vidéki, széles ügyködési körrel és kiváló gyakorlati készséggel bíró ügyvéd családi viszonyai folytán Budapesten óhajtván megtelepedni, hajlandó valamely fővárosi ügyvédi irodát igen kedvező feltételek mellett átvenni. A folyamatban levő átveendő ügyeknek szakszerű és lelkiismeretes lebonyolításáért jelzett ügyvédnek előnyösen ismert jó hírre ve kezeskedik. Az esetleges irodai künlevőségek részben készpénzzel kifizettetnek. Közelebbi felvilágosítást e lap kiadóhivatala ad.” Budapesti ügyvédi iroda átvétele. *A Jog* 1887. április 17. 142. „Egy vidéki ügyvéd, ki 4–6000 frt tőkével is rendelkezik, s ki tizenöt évi önálló ügyvédi gyakorlattal is bír, családi körülményei miatt a fővárosban óhajtaná megtelepedni. Ennek folytán hajlandó volna egy nagyobb forgalmú iroda vezetésére jutalék mellett vállalkozni, vagy egy megfelelőt teljesen átvenni. Bővebb értesítést a kiadóhivatal ad.” *A Jog* 1889. január 13. 16.

46 BFL IX.282.b. Ü. 211. Konkoly Thege József kérvénye az ügyvédi kamarai választmányhoz, 1909; Konkoly Thege József kérvénye az ügyvédi kamarai választmányhoz, 1910.

47 A dualizmuskori válóperekre lásd Nagy 2018.

„Illetlen” irodák

Az ügyvédek létszámának növekedése természetes módon magával hozta a kiélezett versenyt a praxisok között, ez pedig számos anomáliát implikálhatott az irodák elhelyezkedésével kapcsolatban is. Bár az ügyvédi rendtartás egyértelműen tiltotta a fiókirodák fenntartását,⁴⁸ a századfordulón mégis többször előfordult, hogy valamely ügyvéd egyidejűleg több városban is fogadta a megbízóit. Ezek az esetek, már amikor híruk eljutott a kamarai válaszmányhoz, szigorú megítélés alá estek.⁴⁹ Külön szembeötlő e tekintetben, hogy Sik (előbb Schick) Sándor budapesti ügyvéd neve mellett a budapesti kamarai névjegyzék két címet is feltüntetett 1896-ban.⁵⁰ Igaz, a két külön cím még nem jelenti egyúttal két külön iroda fenntartását, hiszen ez a probléma szorosan kapcsolódik a korábban már boncolgatott lakcím-irodacím kérdéséhez.

Minden bizonnyal a „kávéházi ügyvédség” prototípusát jelentették azok az ügyvédek, akiknek tevékenysége szokatlan munkakörnyezetük miatt került előtérbe a sajtó hasábjain. Egy szegedi ügyvéd amiatt kapott felszólítást a kamarától, mert irodáját egy bolt helyiségében rendezte be, ezzel pedig a kamara szerint „klienshajhászatot” követett el.⁵¹ Egy budapesti ügyvéd pénzbírságot volt kénytelen fizetni, mert klienseit egy kocsmában fogadta, ezzel megsértve az ügyvédi kar tekintélyét.⁵² Igazi kuriózumnak számíthatott Cs. S. ügyvéd esete, aki egy lendvai takarékpénztár helyiségében tartott fenn ügyvédi irodát. A helyiség lényegében egy járásbírói bírósági börtönőr szolgálati lakása volt, ám a börtönőr azt bérleti díj fejében átengedte az ügyvédnek. A bíróság előtt az ügyvédi irodára csak akkor derült fény, amikor a szolgálati lakást egy másik börtönőr számára utalták ki, s így az ügyvéd ingóságait kivetették az utcára.⁵³ Az ilyen helyzeteket is szem előtt tartva nem meglepő, hogy maguk az ügyvédek és a kamara tisztviselői sem tudták pontosan, hogy az irodaként feltüntetett helyiségekben valóban ügyvédek dolgoznak-e.⁵⁴

48 „Az ügyvéd sehol sem tarthat fiókirodát.” 1874. évi XXXIV. törvénycikk az ügyvédi rendtartás tárgyában, 53. §.

49 Ügyvédi fiókiroda. *Ügyvédek Lapja* 1900. december 15. 8; Ügyvéd, ki két helyen tart irodát. *Ügyvédek Lapja* 1903. október 24. 7.

50 A jegyzék szerint Sik Sándor az Üllői út 15. és a Pipa u. 24. szám alatt is megtalálható volt (*A budapesti ügyvédi kamara tagjainak névsora* 1896: 21).

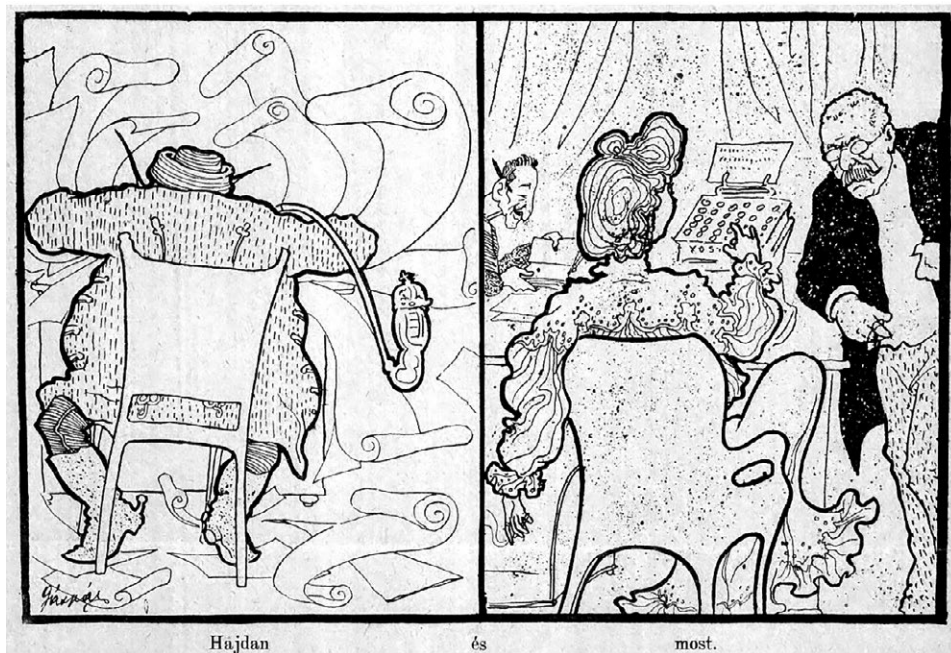
51 Ügyvédi iroda – bolt-helyiségben. *Ügyvédek Lapja* 1885. január 17. 8.

52 Szabad-e az ügyvédnek klienseivel a kocsmában értekezni. *Ügyvédek Lapja* 1904. május 14. 7.

53 A börtönőr szobája – mint ügyvédi iroda. *Ügyvédek Lapja* 1894. július 7. 4.

54 „T. szerkesztő úr! Nagy érdekléssel olvastam én is azon két óbudai tanító szédelgéseit, a kik Budán »dr. Lambert Ottó ügyvéd« álnév alatt irodát nyitottak s ezen cím alatt, az ügyvédi kar rovására csaltak. Igen ügyes két fráter volt! Pláne az újságban is hirdették az irodájukat s még jó, hogy védő gyanánt nem szerepeltek, hogy »irodájuk« hirnevét így is emeljék. Különösen imponált nekem az, hogy ezek az urak jól tudták, hogy az ügyvédi kamarától nem kell semmit félniök. A kamara ugyanis – a melynek évenként 18 frt illetéket fizetünk – nem bir semmiféle arra való közeggel, a ki az ügyvédi kar tisztességét és érdekeit a törvény követelése szerint a nyilvános szédelgés ellen óvna. Ha birna

4. kép. Ügyvédi irodák hajdan és most. Gúnyrajz az ügyvédi irodákról



Forrás: Ügyvédi irodák. Gáspár rajza. *Ústökös* 1906. január 1. 7.

A költözés kérdése

Az ügyvédi irodák esetében mindenképp számolnunk kell utolsó szempontként a költözés problémájával. Erre nézve azonban semmilyen statisztikai forrás nem áll rendelkezésünkre, csupán feltételezhetjük, hogy gyakori esetnek számított, a századforduló középosztályának lakásmobilitásával kapcsolatos kutatások mindegyikére erre engednek következtetni.⁵⁵

A gyakori költözés megnehezítette a kapcsolattartást, ügyvédi hagyatékok sora tanúskodik azon panaszlevelekről, melyeket a kamara választmányának címeztek, érdeklődve az adott ügyvéd új elérhetőségéről.⁵⁶

ilyennel s a »kamara« olvasna újságot is, már régen megláthatta volna a hírlapi hirdetésekben, hogy ott egy nem létező ügyvéd hirdeti magát s nyomban átírhatott volna a rendőrséghez, hogy nézzék meg, ki az a dr. Lambert Ottó?» *Álügyvédek. A Jog* 1893. október 8. 296. A kamarát ért kritika válaszára lásd Liedemann Károly: *Álügyvédek. A Jog* 1893. október 15. 302.

55 Gyáni 1998: 124–126. Ezzel kapcsolatban a társadalmi összetétel változására lásd Hanák 1992: 105–106.
56 Frank Károly ügyvéd utáni érdeklődésre lásd BFL IX.282.b. Ü. 1120. A királyi adófelügyelőség levele a budapesti kamara választmányához, 1891. december 1.

A kettős cím okán már említett Sik Sándor 21 éves budapesti praxisa alatt például kilencszer, tehát átlagosan minden második évben költözött. Leghosszabb ideig (1885. november 7-től 1890. november 5-ig) a Sas utca 4. szám, legrövidebb ideig (1880. május 19-től 1880. szeptember 25-ig) a Fő út 18. (ma Arany János utca) szám alatt fogadta megbízóit.⁵⁷ A lista szerint 1879-ben, pályakezdő ügyvédként a Nagykorona utca 17. szám alatt volt megtalálható, ám egy, a kamarai választmánynak írt levél fejléce szerint ekkor nem a 17-es, hanem a 14. szám első emeletén volt a munkahelye.⁵⁸ Az 1939-ben, egy leszármazott kérésére készült irat pontossága tehát továbbra is kérdéses, a költözések számáról még igen, az irodacímekről azonban már nem feltétlenül szolgáltat pontos információkat.⁵⁹ Ebből az évből nem maradt fenn kamarai névjegyzék és tiszti cím- és névtár sem, sőt, a budapesti lakcímjegyzék első száma is csak 1881-ben jelent meg. Ez azonban egy olyan címet (Nagykorona utca 24. sz.) tüntetett fel, mely egyáltalán nem szerepelt az 1939-es listán. Bármennyire is kétségbeejtő a címek változásának követhetlensége, egy biztos: Sik Sándor sokszor helyezte át irodáját.

A korábbi megfigyelések és a fenti példa természetesen még nem jelentik azt, hogy ne lettek volna olyan ügyvédek, akik huzamosabb ideig egy címen várták a megbízókat. Dalnoky Béla ügyvédjelöltként Krajszik (máskor Krajszik) Ferenc ügyvéd – és nem melleleg 1875-től szabadelvű párti képviselő – irodájában dolgozott az 1880-as évek elején.⁶⁰ Az ügyvédi vizsga sikeres teljesítése után, 1884. október 10-én vették fel a fővárosi kamarába, s egy rövid ideig a Sugár út (ma Andrassy út) 65. szám alatt volt megtalálható. A következő évben ugyanis már ismét Krajszik oldalán dolgozott a Magyar utca 4. szám alatt. Ennek a bérháznak kezelője maga Krajszik volt,⁶¹ aki még a századfordulón is ezen a címen lakott. A két ügyvéd egészen 1896 végéig, Krajszik közigazgatási bírói kinevezéséig együtt praktizált itt.⁶² Dalnoky praxisát ekkor, életében mindössze másodszer és egyúttal utoljára, kénytelen volt átköltöztetni, az új iroda a Lipót körút (ma Szent István körút) 8. szám alatt működött 1912-ig. A források tanúsága szerint Dalnokynak állandó társa is akadt Rosenberg Mihály személyében, aki szintén Krajszik irodájában kezdte ügyvédi pályáját 1894-ben.⁶³ Néhány évig a két ügyvéd külön praktizált, ám

57 BFL IX.282.b. Ü. 1031. Végzés, 1939. augusztus 2.

58 A sajtóban a kamarai felvétel idején a Nagykorona utca 14. és 17. szám egyaránt szerepelt (*Budapesti Közlöny* 1879. március 15. 2073; Kivonat a Budapesti Közlönyből. *Magyar Themis* 1879. március 20. 87).

59 Ez a kérdés azért is érdekes, mert a kamarák lajstromkönyveket vezettek a kamaratagokról, amelyben feltüntették a belépés és a kilépés idejét, illetve az ügyvédre vonatkozó fegyelmi eljárások iktatószámát, a költözések során az új címeket. Az 1939-ben összeállított irat ennél fogva a kamarai jegyzékeket használta fel, a címek eltérése tehát egyáltalán nem tisztázott.

60 BFL VII.211.a. 0402/1880. Levél kézbesítése, 1880. augusztus 14.

61 BFL VII.200.a. 1033/1885. Lakfelmondás közlése, 1885. augusztus 13.

62 A közigazgatási bíróság bírái. *Kis Ujság* 1896. december 9. 2.

63 A budapesti ügyvédi kamara tagjainak névsora 1896, 1903, 1912.

1903-tól közös címen volt székhelyük, Dalnoky végrendeleti tanúja is Rosenberg volt, mint ahogy ő vette át az ügyvédi irodát is Dalnoky 1912-es halálakor.⁶⁴

A hagyatéki leltár szerint a Lipót körúti lakás több mint tízszobás volt, és itt volt megtalálható az ügyvédi iroda is.⁶⁵ Dalnoky irodájának berendezését egy nagyméretű íróasztal, szekrények, hat szék és egy bőrkanapé képezte. Közvetlenül innen nyílt még két irodahelyiség, az egyikben dolgozott Rosenberg Mihály, a másikban pedig Beck Samu, aki 1910-ben nyert felvételt a kamarába.⁶⁶ A szekrények száma alapján arra következtethetünk, hogy tetemes iratmennyiség tárolására volt szükség, az íróasztalok pedig arról tanúskodnak, hogy a három ügyvéden kívül még egy alkalmazottja volt az ügyvédi irodának 1912-ben.

Az ügyvédi irodák elhelyezkedésének vizsgálata érdekes jelenségeket tárt elénk. Nemcsak megjelentek, de láthatóan elterjedtek az ügyvédi társirodák, ráadásul nem csak Budapesten voltak immár megfigyelhetők, hanem vidéken is egyre inkább a mindennapi ügyvédi gyakorlat részévé váltak. A számos megbízóval rendelkező, jól menő ügyvédi irodák esetében pedig az irodavezetői pozíciók árulkodnak új munkaszervezeti formák kialakulásáról. Mindezen tényezők természetesen nem csak az ügyvédi kar egészének szemszögéből tartogatnak érdekességeket, az egyedi példák egy sor változatát szolgáltatják annak, hogy miképp is változott meg a munkaerő összetétele a 19. század végén, a 20. század elején az ügyvédi irodák keretein belül. A fiatalabb, kevésbé tehetős ügyvédek általában nem önálló praxist vittek, hanem a már tapasztalt ügyvédekhez csatlakoztak. Ebben az esetben értelemszerűen nem is volt saját irodájuk. De a már hírnevet szerzett ügyvédek esetében sem volt szükségszerű, hogy egyedül tartsanak fenn praxist. A 19. század végére, 20. század elejére az ügyvédi kar jól látható módon keresztültment egyfajta belső differenciálódáson. Itt nem csak arról van szó, hogy a pályakezdő ügyvédeknek nehéz volt önállóan érvényesülniük. A generációs, illetve vagyoni–jövedelmi különbségek mellett legalább olyan fontosnak számított a rugalmasabb ügyfélfogadási idő és a professzionálisabb munkakörnyezet kialakítása, a munkaerő hatékony megszerzése, mindezek alapjaiban járulhattak hozzá bizonyos irodák versenylőnyéhez.

A fenti észrevételek ugyanakkor nem állnak szemben azzal az érdemi megfigyeléssel, miszerint az ügyvédek munkahelyét és lakóhelyét gyakran csak néhány ajtó választotta el egymástól. A korabeli sajtóból már ismert észrevételek

64 BFL VII.151. 0737/1908. Közös végrendelet, 1908. július 9; BFL IX.282.b. Ü. 1273. Kamarai végzés, 1912. október 2; Leltár a folyamatban lévő ügyekről, 1912. november 7.

65 BFL IV.1411.b. 08855/1917. Hagyatéki leltár, 1912. december 31.

66 *Távbeszélő-hálózatok betűrendes névsora* 1912: 49, 96.

rámutattak, hogy – többek között – a megbízók fogadása megkívánta a szinte folyamatos rendelkezésre állást. Az azonban már kevésbé kapott hangsúlyt, hogy a praxist vivő ügyvéd távollétében ki más nyithatta még ki a megbízók, a postai és bírósági kézbesítők előtt az ajtót: például egy társügyvéd, egy irodavezető, egy frissen vizsgázott ügyvéd, olyan személyek tehát, akik ügyvédi teendőket láttak el, de mindezt nem a lakóhelyük közvetlen szomszédságából tették.

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1411.b. Budapest Székesfőváros Árvaszékének (1874–1950) iratai.

VII.151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai.

VII.170. Jeszenszky Dániel/Danó közjegyző iratai.

VII.200.a. Ökröss Bálint közjegyző iratai.

VII.211.a. Mannheimer Ignác közjegyző iratai.

IX.282.b. Ü. A Budapesti Ügyvédi Kamara iratai.

7. Fried (Faragó) Samu.

78. Graner Gyula.

231. Lövészy György.

211. Konkoly Thege József.

1120. Frank Károly.

1031. Sik (Schick) Sándor.

1273. Dalnoky Béla.

A Jog, 1886, 1887, 1889, 1893.

Budapesti Közlöny, 1879.

Kis Ujság, 1896.

Magyar Themis, 1879.

Pesti Napló, 1889, 1890.

Ügyvédek Lapja, 1885, 1894, 1899, 1900, 1903, 1904, 1909.

1874. évi XXXIV. törvénycikk az ügyvédi rendtartás tárgyában.

A budapesti ügyvédi kamara tagjainak névsora 1891, 1893, 1896, 1903, 1912: *A budapesti ügyvédi kamara tagjainak névsora*. Budapest.

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1899: *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék. XI. évfolyam*. 1899. Franklin-társulat, Budapest.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1890: *Budapesti Czim- és Lakjegyzék. VI. évfolyam*. (Szerk. Janszky Adolf – Potocky Pál.) Franklin-társulat, Budapest.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1894: *Budapesti Czim- és Lakjegyzék. VIII. évfolyam*. 1894. (Szerk. Janszky Adolf.) Franklin-társulat, Budapest.

Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1896–1897: *Budapesti Czim- és Lakjegyzék. IX. évfolyam*. 1896–1897. (Szerk. Janszky Adolf.) Franklin-társulat, Budapest.

Keresztury Dezső 1993: *Emlékezéseim. Szülőföldeim*. Argumentum, Budapest.

Nagy Lajos 1973 [1910]: Egy délután a Grün-irodában. In: Gordon Etel – Vargha Kálmán (vál.): *Nagy Lajos válogatott művei*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 760–784.

Nagy Lajos 1977: *A lázadó ember*. Magvető, Budapest.

Népszámlálás 1893: *A Magyar Korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. II. A népesség foglalkozása*. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam 2.) Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.

Népszámlálás 1905: *A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. 4. A népesség foglalkozása részletesen*. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 9.) Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.

Népszámlálás 1914: *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 3. A népesség foglalkozása és a vállalati statisztika*. (Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 52.) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Sólyomvári Gyula 1890: *A Budapesten székelő tekintetes ügyvédi kar neveik és lakásaik pontos följegyzésével*. Budapest.

Távbeszélő-hálózatok betürendes névsora 1912: *A budapesti és a környékbeli magyar kir. távbeszélő-hálózatok előfizetőinek és nyilvános állomásainak betürendes névsora*. Budapest.

Teleszky János 1939: *Teleszky János 1868–1939*. Kézirat. (Közread. Putnoky Márta.) Magánkiadás, [Budapest].

Tiszti cím- és névtár 1897: *Magyarország tiszti cím- és névtára. XVI. évfolyam. 1897.* Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.

Hivatkozott irodalom

- Bódy Zsombor 2014: A lakás mint kutatási téma a modern városok történetében. *Korall* (15.) 58. 5–16.
- Buday Dezső 1916: *Magyarország honorácior osztályai. Szociografiai vázlat.* Budapest.
- Burrage, Michael 1990: Introduction: the Professions in Sociology and History. In: Burrage, Michael – Torstendahl, Rolf (eds): *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions.* Sage, London – Newbury Park – New Delhi, 1–23.
- Buzinkay Géza 1992: A középosztály lakásideálja. In: Hanák Péter (szerk.): *Polgári lakáskultúra a századfordulón.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 10.) MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 13–26.
- Faragó Tamás 1992: Lakások és háztartások Budapesten, 1850–1944. II. *Statisztikai Szemle* (70.) 3. 256–269.
- Gyáni Gábor 1978: Egy lipótvárosi ház lakói a húszas évek elején. *Budapest* (16.) 9. 36–38.
- Gyáni Gábor 1992: Polgári otthon és enteriőr Budapesten. In: Hanák Péter (szerk.): *Polgári lakáskultúra a századfordulón.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 10.) MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 27–59.
- Gyáni Gábor 1998: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940).* (Nagyítás. Szociológiai Könyvek 12.) Új Mandátum, Budapest.
- Gyáni Gábor 2008: *Budapest – túl jón és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat.* Napvilág, Budapest.
- Halmos Károly – Szívós Erika 2010: Doktor úr, tanár úr, főszerkesztő asszony: a hivatások a köztudatban és a modern történetírásban. *Korall* (11.) 42. 5–18.
- Hanák Péter 1992: Bérház a Körúton. In: Hanák Péter (szerk.): *Polgári lakáskultúra a századfordulón.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 10.) MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 97–120.
- Keller Márkus 2010: *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar-porosz összehasonlításban.* (A múlt ösvényén.) L'Harmattan, Budapest.

- Keller Márkus – Kiss Zsuzsanna 2021: Hivatások autonómiája. *Replika* (22.) 119–120. 7–16.
- Kövér György 2012: *A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok.* (Várostarténeti tanulmányok.) Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- Lengyel György 2001: A magyar gazdasági vezetők rekrutációja és képzettsége a 20. században: a professzionalizáció két hulláma. In: Sasfi Csaba (szerk.): *Írástörténet – szakszerűsödés. A Hajnal István Kör velemi konferenciája 1992. szeptember 10–12.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 6.) Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 149–159.
- Magos Gergely 2017: Mérlegen a hivatások. A professzionalizációs paradigma historiográfiája. *Aetas* (32.) 2. 138–157.
- Nagy Sándor 2018: „Engesztelhetetlen gyűlölet” Válás Budapesten (1850–1914). (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 5; Magyar Családtörténetek: Tanulmányok 2.) Budapest Főváros Levéltára – MTA Lendület Családtörténeti Kutatócsoport, Budapest.
- Papp Viktor 2020: Gyenge kötésekkel a gazdaságban. A budapesti ügyvédek részvénytársasági pozícióinak hálózatelemzése (1890–1910). In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (szerk.): *Hálózat és Hierarchia. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv, 2020.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest, 291–326.
- Szende Pál 1912: A magyar ügyvédség válsága. *Husadik Század. Társadalomtudományi és Szociálpolitikai Szemle.* 15. kötet. (13.) 1. 29–43, 194–206.
- Vészi Mátyás – Wagner Lilla 1929: *Az ügyvédi hivatás művészete.* Grill, Budapest.
- Visi Lakatos Mária 1992: Élet egy régi pécsi polgárcsaládban. In: Hanák Péter (szerk.): *Polgári lakáskultúra a századfordulón.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 10.) MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 121–140.
- Wilensky, Harold L. 2010 [1964]: Minden szakma hivatás? *Korall* (11.) 42. 19–53.